

УДК 336.22“1885/1907”

О.М. ГОЛОВКО, докт. юрид. наук, ст. наук.
співр., Харківський національний університет
внутрішніх справ

ПОДАТКОВА ІНСПЕКЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Ключові слова: податкова інспекція, Російська імперія, українські землі

Формування апарату української незалежної держави відбувалося паралельно зі складанням основ ринкової економіки. Відбулися суттєві суспільно-економічні зміни. Відродився інститут приватної власності, розширювався цивільний обіг. Важливим атрибутом державності стало створення і становлення спеціально уповноважених органів влади щодо адміністрування податків. Це було новим явищем після десятиріч командно-адміністративної системи управління економікою в Радянському Союзі, коли фінансові ресурси директивно перерозподілялися державою, а податки й інші загальнообов'язкові збори мали формальний характер, не відображаючи глибинних ринкових процесів. Втім, їх і не було. Подібні процеси відбувалися в усіх державах пострадянського простору. Завдання розробки податкового законодавства, яке б гармонійно поєднувало правові засади прямого, непрямого і місцевого оподаткування, інтереси центрального і місцевого бюджетів, органів державної влади і місцевого самоврядування виявилися винятково складними і незвичними. Свідченням цього є те, що й сьогодні, на двадцятому році існування незалежної української держави актуальним залишається прийняття Податкового кодексу України.

Поруч із цим непросто складалося і формування належних організаційно-правових засад діяльності податкової адміністрації. Важливим було чітко визначити її компетенцію та організаційну будову. Чимало кроків було зроблено шляхом «спроб і помилок», запозичувалися закордонні взірці. При цьому

маємо досить значний вітчизняний історичний досвід функціонування спеціалізованих податкових органів. Це і пореформений період на українських землях у складі Російської імперії (відповідний податковий апарат був сформований і на півдавстрійській Україні), і часи нової економічної політики в УСРР, коли тоталітарний державно-політичний устрій суміщався з запровадженням суттєвих елементів ринкової економіки.

Таким чином, з'ясування організаційно-правових засад діяльності та правового статусу спеціалізованих місцевих органів прямого оподаткування Російської імперії в Україні у пореформений період є метою дослідження, обумовленою його науковою та практичною актуальністю.

Стан наукового дослідження проблеми показує нерівномірність інтересу до неї дослідників. Він був досить жвавим у дореволюційний період. Радянські часи зі зміною ставлення держави «робітників і селян» до податків, статус яких знизився до важеля перерозподілу державних коштів, не відзначилися значною кількістю звернень до їх історико-правової характеристики або ж до студіювання органів оподаткування царської Росії. Історіографічні огляди юридичної та іншої літератури, в якій досить детально розкрито стан наукового дослідження російського дореволюційного податкового апарату, вміщено в монографіях В.Р. Жвалюка [1] і автора цих рядків [2]. Тому бажачі відповідну інформацію можуть почерпнути у вказаних виданнях.

Період після реформ 60–70-х років XIX ст. створив об'єктивні передумови для проведення відповідних перетворень у оподаткуванні, як прямому та непрямому. Назріла необхідність створення спеціалізованого податкового апарату. Справа для самодержавства була нова й складна. Адже до того впродовж століть податки стягалися або представниками загальної адміністрації загальної компетенції, або виборними громадою збирачами, чи спеціально призначеними урядом комісіями та іншими тимчасовими органами.

Податна інспекція у Російській імперії була створена законом 30.04.1885 р. [3]. 12.08.1885 р. міністр фінансів затвердив «Наказ податним інспекторам по губерніях Європейської Росії» [4]. Більш загально законодавча регламентація діяльності податних інспекторів була викладена у редакції 1892 р. «Зводу губернських установлень», частині першій другого тому «Зводу законів Російської імперії» [5]. Статті 1065–1066 закріплювали виключну компетенцію міністра фінансів призначати податних інспекторів, розподіляти їх до податних дільниць та визначати межі останніх. Обов'язки інспекторів поділялися на податкові (адміністрування прямих податків, перелік яких поступово збільшувався, робота на чолі податкових присутствій) й неподаткові (нагляд за торговельною діяльністю та її перевірка, виконання інших завдань і доручень казенної палати).

Сумнів законодавця у працездатності податної інспекції проявлявся у міркуваннях про її «дослідний характер», у тому, що міністру фінансів надавалася можливість для певного маневру щодо нагляду за здійсненням торгівлі та промислів, який він міг доручати, у конкретних випадках, замість податних інспекторів, чинам акцизного відомства (примітка до ст.1067 т.ІІ «Зводу законів Російської імперії» 1892 р.). Податні інспектори були в значній мірі «обеззброєні» тим, що вони не мали права безпосередніх зносин (тільки через казенну палату) з урядовими чи громадськими установами. У західних губерніях, три з яких входили до складу українських земель (Правобережжя – Київська, Волинська і Подільська) податні інспектори виконували додаткові функції: входили до повітових з'їздів мирових посередників та розпорядчих комітетів (у випадках, якщо їх податкові дільниці не обмежувалися кордонами повітового міста) з правом вирішального голосу.

У 90-х рр. XIX ст. стало зрозумілим, що без уточнення компетенції податних інспекторів, розмежування їх повноважень з загальною поліцією, земськими дільничними начальниками, а на Правобережжі – й

мировими посередниками, закріплення права обов'язків щодо інших (а не тільки додаткового промислового) податків правовий статус цього посадовця буде невизначеним. Доречним тут виявився «херсонський експеримент» (у сучасній, звичайно, термінології, використаній для того, щоб краще показати зміст цієї події). Херсонський губернатор у 1890 р. спробував, і доволі успішно, скоординувати діяльність посадових осіб щодо оподаткування селянства. Олександр III позитивно оцінив цей досвід, що призвело до появи циркуляру Міністерства внутрішніх справ від 4.05.1892 р. Його текст був неконкретний і виглядав як декларація. Херсонський губернатор «визнав за доцільне, за погодженням з управляючим місцевою казенною палатою, залучити... (до нагляду за збором податків – О.Г.) податних інспекторів, скориставшись як відомостями про добробут населення... й про зайнятість окремих платіжних одиниць...» (арк.14 зв. [6]) Додаткові повноваження інспекторів не окреслювалися.

Протягом першого десятиріччя їх роботи, за наведеними винятками, вони далеко не завжди користувалися довірою з боку місцевої адміністрації, вимагаючи підтримки казенних палат, а у ряді випадків – Департаменту окладних зборів і навіть Міністерства фінансів. Так, у листопаді 1892 р. міністр фінансів звертався до міністра внутрішніх справ з відношенням щодо необхідності забезпечити участь податних інспекторів у примусовому відчуженні селянських земель для громадських потреб. МВС підтримало це звернення відповідним циркуляром губернаторам [7].

Указом 23.06.1899 р. [8] до компетенції податних інспекторів було віднесено нагляд за надходженням податків з селянських земель. Стягнення ж недоїмок вони повинні були здійснювати спільно з місцевою загальною поліцією, використовуючи її примусові повноваження. Чинником подальшого розширення компетенції податних інспекторів стало зростання податкових недоїмок – з 1892 по 1901 р. у 1,8 разів [9, с.48].

Законом 06.01.1897 р. [10] запроваджува-

лися посади помічників податних інспекторів. Їх обов'язки належним чином визначені не були, вказувалося лише, що вони займаються діловодством, здійснюють збір довідок і довідкових матеріалів з окремих питань, перевірку сімейного та майнового стану платників, зокрема тих, що претендували на пільги та державну допомогу, збір і опрацювання статистичних відомостей щодо економічного розвитку дільниці обслуговування. Помічники мали виконувати також окремі доручення як податних інспекторів, так і казенних палат (брати участь у генеральних перевірках торгівлі й промислів у якості чиновників палат та провадити дізнання про осіб – неплатників податку). У другому випадку казенні палати могли діяти «через голову» податних інспекторів. Нелогічним при цьому введення посад помічників податних інспекторів лише у 150 з 796 дільниць.

Важливе значення для уточнення компетенції податних інспекторів мали «Положення про податних інспекторів та їх помічників» від 24.05.1899 р. [11] та «Наказ податним інспекторам та їх поміщикам», затверджений міністром фінансів 23.05.1900 р. [12]. Інспектори стали підпорядковуватися безпосередньо управляючим казенними палатами. Вони отримали можливість самостійно, а не через палату, вступати в правовідносини з іншими органами державного управління, у тому числі з Міністерством фінансів (ставлячи при цьому казенну палату до відома).

Наказ вводив податних інспекторів до складу повітових з'їздів, а там, де посади земських дільничних начальників не були впроваджені – повітових з'їздів мирових посередників і окружних з селянських справ присутствій при вирішенні адміністративних справ. Інспектори наглядали за діяльністю органів земського самоврядування щодо обліку земель, які підлягали державному оподаткуванню, а також за правильністю земської розкладки земельного податку. У правобережних губерніях податні інспектори до введення там земських установ виконували ці дії самотужки. Подібні ж функції вони здійснювали і щодо органів міського само-

врядування з оподаткування державним податком з нерухомого майна в містах, посадах і містечках. Стаття 31 Наказу визначала, що податний інспектор наглядає за своєчасним «вживанням указаних в законі заходів стягнення державних податків: поземельного з приватних власників, з нерухомого майна в містах, посадах і містечках, квартирному і промислового...». Отже, протягом перших півтора десятиріч існування інститут податного інспектора цілком закономірно розширив свою компетенцію від адміністрування додаткового промислового до практично всіх існуючих прямих податків.

Стаття 61 вводила до кола службових обов'язків податних інспекторів ревізію повітових казначейств. Однак, ініціатором такої перевірки могла бути винятково казенна палата. Окремими розпорядженнями останньої на інспектора також могло покладатися стягнення недоїмок з різного мита (гербового, кріпосного, з безоплатного переходу майна тощо). Великим був і обсяг визначених законом дій податних інспекторів щодо ведення статистики підвідомчих їм дільниць [1, с.149–150].

Важливою новелою стало започаткування щорічних губернських з'їздів податних інспекторів під головуванням управляючих казенними палатами. З'їзди були покликані забезпечити колективне напрацювання нових форм і методів роботи, обмін досвідом, аналіз юридичних норм, вироблення єдиних підходів до їх застосування. Таким чином, вони мали не адміністративний, а організаційно-методичний характер. У крупних містах з'їзди податних інспекторів стали осередком передової економічної та юридичної думки практиків фінансово-управлінської діяльності. У Харкові з'їзд податних інспекторів 7–8 січня 1912 р. ухвалив, серед іншого, видавати «Збірник робіт податних інспекторів Харківської губернії» [13]. Інспектори готували і публікували ґрунтовні статті, доповіді з різних питань оподаткування, використовували статистичний, аналітичний і правовий матеріал тощо [14]. У Києві з 1908 р. регулярно проводилися й міські на-

ради податних інспекторів [15].

Наказ 23.05.1900 р. уточнив компетенцію помічників податних інспекторів. Розподіл обов'язків між ними залишався прерогативою інспектора, але при цьому вказувалося, що помічник мав завідувати канцелярією, виконувати окремі доручення інспектора або замішувати його у випадку потреби. Водночас було наголошено, що у безпосередні стосунки з казенною палатою помічник податного інспектора міг вступати лише у випадку прямого звернення останньої до нього. При цьому управляючий казенною палатою отримував можливість обмежити компетенцію податного інспектора, передавши його повноваження щодо частини дільниці помічнику. Вказувалося, що за податним інспектором і в цьому випадку «зберігається загальний нагляд за діяльністю його помічника». Щоправда, механізм такого нагляду конкретизований не був.

Уточнив компетенцію податних інспекторів закон про відміну кругової поруки в селянських громадах від 12.03.1903 р. [16] Тепер нагляд за збором цих податків і забезпечення їх надходження, у тому числі стягнення недоїмок, було покладено лише на податного інспектора. При цьому він мав право за відповідною процедурою (спільно з органами селянського самоврядування) застосувати наступні засоби примусу на більшості українських земель (де не було общинного землекористування): відібрання польової землі боржника, продаж будівель і подвірної ділянки з торгів. У випадку поселень з общинним землекористуванням (частина Слобожанщини і Південь) з ініціативи податного інспектора міг бути також відібраний польовий наділ селянина, здійснена здача його в оренду з торгів і продаж належних недоїмнику будівель.

Виходячи з викладеного, природним виглядає залучення податних інспекторів до проведення столипінської аграрної реформи на українських землях. Згідно з височайшим указом 04.03.1906 р. «Про запровадження: а) Комітету зі землевпорядних справ при Головному управлінні землеустрою і землероб-

ства; б) Губернських та повітових землевпорядних комісій і про скасування Комітету з земельних справ» [17] у складі місцевих органів з реалізації реформи повинні були працювати податні інспектори. Столипінська реформа починалася у роки першої російської революції. Її події помітно відобразилися на діяльності податних інспекторів в українських губерніях.

Органи управління фінансами Російської імперії в Україні під час революції були змушені працювати в екстремальних умовах, коли соціальна нестабільність, відкриті зіткнення на класовому ґрунті стали негативним чинником. Усе це примножувалося і вадами урядової фінансової політики: «Ненормальне становище російських фінансів почалося уже з моменту японської війни... так і з причини революційного руху...» [18, с.8]

Найбільше навантаження лягало на низовий апарат, наближений до населення, котре в значній мірі розійшлося по поляризованих політичних таборах. У таких умовах податні інспектори здебільшого прагнули добросовісно і відповідно до чинного законодавства виконувати свої обов'язки у межах встановленої компетенції, незважаючи на те, з якою саме категорією платників доводилося працювати. Так, 27.01.1905 р. інспектор другої податної дільниці Київської губернії А. Бялковський звернувся до начальника Київського губернського жандармського управління із запитом про обсяг площ, займаних управлінням у будинку по вул. Львівській, 8/10, та з проханням направити списки особового складу з вказівкою адреси помешкання для визначення розміру квартирного податку [19]. Цілком прогнозованим з позицій навіть сьогодні («державна таємниця, державні інтереси») та існуючого уявлення про дореволюційні спецслужби було б обурення «головного жандарма» Київщини, погрози тощо. Насправді цього не було. Начальник управління не тільки надав відповідну інформацію, але і почав листування з податним інспектором про визискування жандармів шляхом утримання із заробітку квартирного податку та направлення зібраних коштів до

казначейства [20].

Історико-юридична література, присвячена правовим та організаційним засадам діяльності Державної Думи, не акцентує увагу на участі місцевих органів управління державними фінансами у організації та проведенні виборів. Між тим, згідно з п. VII указу Миколи II від 11.12.1905 р. «Про вибори до Державної Думи Російської імперії» [21] та п. I «Інструкції про порядок складення додаткових списків осіб, що мають участь у виборах в Державну Думу» місцевим органам влади належало скласти списки виборців з числа осіб, які володіли не менше року торговельно-промисловими підприємствами і сплачували основний промисловий податок. Це завдання було покладене на казенні палати. Якщо в губерніях Півдня та Лівобережжя вони мусили виконувати ці функції сумісно з земськими та міськими управами, то у неземських правобережних губерніях – лише спільно з самоврядуванням міст [22]. Списки платників основного промислового і державного квартирної податку склалися за дорученням казенних палат податними інспекторами [23]. Були випадки, коли складенням списків (до цього залучалися і повітові казначейства [22]) участь податних інспекторів у виборчих кампаніях до Думи не обмежувалася. У Васильківському повіті Київської губернії інспектор Р. Швайковський був обраний головою міської виборчої комісії у Білій Церкві [24].

Це був не єдиний приклад, коли податні інспектори залучалися під час соціальних катаклізмів 1905–2007 рр. до невластивих їм обов'язків. Так, у 1905 р., за особливим розпорядженням Міністерства фінансів, у губерніях Європейської Росії окремі податні інспектори (за вибором управляючих казенними палатами) сприяли місцевим відділенням Селянського поземельного банку в якості неодмінних членів його відділень на місцях. При цьому вони не тільки здійснювали оцінку придбаних банком земель, але і брали участь в операціях з їх продажу сумлінним і достатнім покупцям з числа місцевих селян. Окремі з таких податних інспекторів були запрошені

на службу до Селянського поземельного банку [25, с.168]. Там і утримання було кращим, і обсяг роботи порівняно меншим.

Активна і в цілому успішна діяльність податної інспекції під час соціально-економічної кризи обумовлювалася її комплектуванням на ґрунті нових для державної служби Російської імперії стандартів. По-перше, вони були досить високо розташовані в чиновницькій ієрархії. Їх грошове утримання, порівняно з іншими урядовцями, було значним. Окрім 900 руб. жалування, 300 руб. столових і стількох же квартирних інспектори отримували щорічно по 500 руб. роз'їзних, яких не належало жодному іншому чиновникові у казенних палатах та підпорядкованих їм установах. Таким чином, загальне утримання податних інспекторів складало 2000 руб. на рік. Вони належали до VI класу. Помічники мали VIII клас, жалування – 500 руб., столових – 250 руб., квартирних – стільки ж, роз'їзних – 300 руб., разом – 1300 руб. на рік [1, с.97–99]. По-друге, саме у випадку з податною інспекцією Міністерство фінансів продемонструвало непритаманне державному апаратові Російської імперії взагалі вміння «працювати над помилками» у кадрових питаннях.

На нашу думку, В. Жвалюк певною мірою перебільшує прогресивність інституту податної інспекції. Маємо відомості щодо недоліків у її роботі на першому етапі існування. Департамент окладних зборів через вісім років після прийняття закону 25.05.1885 р. [26] про скасування подушної податі й перетворення оброчної зажадав від казенних палат і податних інспекторів пропозицій щодо організаційно-правового забезпечення реалізації податкової реформи. Була вироблена детальна анкета, яка містила 59 запитань щодо зміни процедури оподаткування селянства. Податний інспектор Васильківського повіту, який відповідав на цю анкету, висловився за збереження кругової поруки: «(мав можливість – О.Г.) ...переконатися у необхідності кругової поруки як зв'язуючої ланки...» І тут же побіжно відзначив: «...Кругова порука у сільських громадах Васильківського повіту

не застосовується...» (арк.15 [6]), тобто у власній роботі він з нею не стикався. До 1900 р. діяльності податних інспекторів траплялися й такі висновки Департаменту окладних зборів: «При розгляді... даних, вміщених у річному звіті податних інспекторів за 1891 р., виявилось, що дані ці не завжди відзначалися достатньою повнотою, ...не були піддані належній перевірці...» (арк.46 [27]).

Та ситуація швидко виправлялася. Департамент окладних зборів, казенні палати у 1892 р. вжили енергійних заходів щодо підвищення достовірності звітів податних інспекторів. Уже на початку наступного року подані ними відомості про кількість і цінність нерухомого майна у міських поселеннях були достатньо якісними, про що свідчить їх узагальнення в Міністерстві фінансів та подання на розгляд Державної Ради для визначення розміру податку з міських нерухомостей на наступний рік (арк.77 [28]).

Претензії до податних інспекторів висувалися не тільки з професійних, а і з особистих міркувань. Протягом літа – початку осені 1899 р. управляючий Херсонською казенною палатою проводив негласну перевірку інформації про неправомірну поведінку податного інспектора Єлисаветградського повіту В. Мейбаума, тільки-но переведеного з Курської губернії. Управляючий використовував власні можливості, доручивши перевірку повітовому казначею, і незалежно від нього (об'єктивності заради) – торговому депутату Єлисаветграда, обраному міською управою. Зібрана інформація свідчила: податний інспектор, досвідчений службовець (мав високий цивільний чин статського радника) знижував за хабарі розмір податку окремим підприємцям міста [29]. Такі дії були підставою для усунення від посади.

Втім, «непривабливі» випадки з податними інспекторами були скоріше винятком, ніж правилом. Успішність виконання ними нових складних завдань була обумовлена, окрім досягнень у кадровій роботі, використанням прогресивних методик у організації діяльності. Найперше, це залучення Міністерством фінансів податних інспекторів до

обговорення проектів змін до нормативно-правових актів. Їхні відзиви за зверненнями казенних палат використовувалися при скасуванні кругової поруки, введенні квартирного податку тощо. Вживалися заходи і для більш успішного використання законодавчих новел: «...Казенна палата... ознайомлює їх (податних інспекторів – О.Г.) з проектом «Положення про квартирний податок», щоби із затвердженням не було утруднень у реалізації...» [30].

Принциповість Міністерства фінансів і Департаменту окладних зборів у питаннях комплектування стали важливим чинником того, що податні інспектори стали по-своєму взірцевим контингентом дореволюційного чиновництва. Важливу роль відіграла вимога щодо призначення на ці посади осіб винятково з вищою освітою: «Пересічно по Україні частка податних інспекторів з вищою освітою складала (у 1910 р. – О.Г.) 92,1 %, з середньою – 6,0 %, з нижчою – 1,9 %. Загалом же по Російській імперії вказані показники дорівнювали відповідно 89 %, 8,1 % та 1,9 %...» [1, с.103].

Порівняно висока якість кваліфікації податних інспекторів забезпечувалася заходами Міністерства фінансів, Департаменту окладних зборів з відбору та розстановки кадрів на місцях, довірою до органів управління фінансами у губерніях. Директор Департаменту М. Кутлер писав до управляючих казенними палатами про те, що у зв'язку з розширенням штатів податної інспекції необхідно вжити заходів з підбору кандидатів. Увага приверталася як до професійних, так і особистих, моральних якостей. Наголошувалося: «...Вакансії по кожній губернії будуть заміщуватися переважно кандидатами управляючих відповідними казенними палатами, з допущенням відступів... лише у випадках невідповідності між числом посад і кількістю місцевих кандидатів» [31]. Такі підходи були обумовлені, зокрема тим, що ще у липні 1899 р. керівництво Департаменту окладних зборів усвідомлювало: «...Обов'язки із завідування справами зборів з селян настільки складні, вимагають такої тактовності

й службового досвіду, що ... неприпустимо надавати надто широку участь у цій справі особам, які тільки-но починають своє службове поприще» (арк.4 [32]).

На початку ХХ ст., у зв'язку з розширенням компетенції та ускладненням завдань податної інспекції, виникали нові пропозиції щодо вдосконалення організації діяльності органів Російської імперії. В. Жвалюк наводить зміст дискусії щодо впровадження посад старших та молодших помічників податних інспекторів, яка точилася у 1913 р. у фаховій пресі [1, с.103; 33], але не розкриває подальшу долю цього задуму. Посади молодших помічників податних інспекторів у Російській імперії були введені законом 3 липня 1914 р. [34]. При цьому вони відрізнялися від старших тільки окладом та класним чином. Відмінність за характером виконуваних обов'язків нормотворцем не вказувалася. Не вирішилося це питання і в подальшому. Тільки Українська Народна Республіка 24.03.1918 р. ліквідувала штучний поділ помічників податного інспектора на старших і молодших (арк.152 [35]).

І у останні дореволюційні роки податні інспектори вигідно виділялися на загальному тлі місцевої фінансової адміністрації своїм професіоналізмом. Вони користувалися довірою керівництва міністерства, його департаментів, казенних палат. Про це, зокрема, свідчить вимога до інспектора «завжди звертати увагу на спосіб життя і вчинки казначея і у випадку будь-яких сумнівів на рахунок його, доводити оні до відома вищого начальства і робити раптові свідчення...» (арк.99 [36]). Їм вдавалося успішно справлятися зі зростанням обсягів податкової діяльності, обумовленим інтенсивним економічним розвитком значної частини українських земель у складі Російської імперії. У серпні 1907 р. міністр фінансів В. Коковцов ще раз підкреслив обов'язок податних інспекторів здійснювати нагляд за діяльністю повітових казначеїв на підвідомчих їм територіях (арк.99–100 [36]).

Усе говорило на користь того, що при існуючій тенденції до об'єднання фінансової адміністрації повіту саме податному інспек-

тору належало б її очолити. Втім, цього так і не сталося. Перша світова війна стала на заваді цим процесам.

Податні інспектори принесли на зміну не-ефективній взаємодії повітових казначейств і загальної поліції спробу створити систему «цивілізованого» справляння прямих податків. Необхідні повноваження були отримані інспекторами не одразу, але на початок ХХ ст. вони вже мали вести широку статистичну діяльність, здійснювати аналітичні узагальнення, оцінювати можливості податкової бази за картиною економічного розвитку території обслуговування. Сприяло цьому й те, що керівництво Міністерства фінансів прагнуло комплектувати податну інспекцію майже винятково фахівцями з вищою освітою. Це виводило їх на якісно новий рівень порівняно з іншими категоріями місцевого чиновництва. Вони ж виконували великий і складний обсяг роботи у складі численних очолюваних ними присутствій з фінансових питань – промислового податку (в усіх його формах), квартирного, земельного, з нерухомого майна, прибуткового тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жвалюк В. Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Організаційно-правові засади діяльності : монографія / В. Р. Жвалюк ; за наук. ред. проф. О. Н. Ярмиша. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
2. Головка О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.): історико-правове дослідження : монографія / Головка О. М. – Х. : СІМ, 2005. – 448 с.
3. Об учреждении должностей податных инспекторов: Высоч. утв. 30 апреля 1885 года мнение Гос. Совета // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е. (ПСЗ – III). – Т. V. – № 2907.
4. Наказ податным инспекторам по губерниям европейской России / утв. Министром финансов 12 августа 1885 года // Вестник финансов, промышленности и торговли. –

1885. – Т. 3. – С. 579–582.

5. Свод законов Российской империи (неофиц. изд.). Все 16 томов со всеми относящимися к ним продолжениям / под ред. А. Ф. Волкова, Ю. Д. Филиппова. – СПб. : Обществ. Польза, 1897. – С. 95–96.

6. О порядке взимания окладных сборов и выкупных платежей в период 1887-1892 гг., об отмене подушной и реорганизации оброчной податей. 29 мая – 20 сентября 1893 г. – Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф. 1026. – Оп. 1. – Од. зб. 12. – Арк. 1–22.

7. Циркуляр земского отдела МВД губернаторам о привлечении податных инспекторов к принудительному отчуждению земель государством. 30 ноября 1892 г. – Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 28–28зв.

8. Об утверждении положения о порядке взимания окладных сборов с надельных земель сельских обществ: Имен. высоч. указ 23 июня 1899 года // ПСЗ – III. – Т. XIX. – № 17286.

9. Брандт Б. Ф. Финансовая политика и таможенное покровительство : свод трудов местных комитетов в 49 губерниях Европейской России / Бранд Б. Ф. – СПб. : Тип. В. В. Киршбаума, 1904. – VIII, 176 с.

10. Об усилении общего состава податной инспекции и введении оной в областях Забайкальской, Амурской, Приморской и Якутской : Высоч. утв. мнение Гос. Совета 6 января 1897 года // ПСЗ – III. – Т. XVII. – № 13616.

11. Положение о податных инспекторах и их помощниках : Высоч. утв. 24 мая 1899 года // ПСЗ – III. – Т. XIX. – № 16939.

12. Наказ податным инспекторам и их помощникам / утв. Министром финансов 23 мая 1900 года // Собрание узаконений и распоряжений правительства, изданных при Правительствующем Сенате Российской империи (СУ). – 1900. – № 62. – Ст. 1371.

13. Сборник работ податных инспекторов Харьковской губернии. № 1. – Х. : Печат. дело, 1913. – 84, 42 с.

14. Сборник работ податных инспекторов Харьковской губернии. № 2. – Х. : Печат. дело, 1914. – Разд. паг.

15. Свод вопросов по податному делу, обсуждавшихся на совещаниях податных инспекторов г. Киева (1912–1913). – Б.м., б.г. – 41, III с.

16. Об отмене круговой поруки крестьян по уплате окладных сборов в местностях, в коих введено в действие положение 23 июня 1899 года в порядке взимания сих сборов с надельных земель сельских обществ : Имен. Высоч. указ 12 марта 1903 года // ПСЗ – III. – Т. XXIII. – № 22629.

17. О введении: а) Комитета по землеустроительным делам при Главком управлении землеустройства и земледелия; б) Губернских и уездных землеустроительных комиссий и об упразднении Комитета по земельным делам : Высоч. указ 4 марта 1906 года // ПСЗ – III. – Т. XXVI. – № 27478.

18. Кучерявенко Н. П. Теоретические проблемы правового регулирования налогов и сборов в Украине / Кучерявенко Н. П. – Х. : Фирма «Консум», 1997. – 256 с.

19. Запрос податного инспектора 2-го участка г. Киева в Киевское губернское жандармское управление по поводу квартирного налога. 27 января 1905 г. – Центральный державний історичний архів України (м. Київ) (ЦДІАК України). – Ф. 274. – Оп. 2. – Од. зб. 300. – Арк. 2а.

20. Информация Киевского губернского жандармского управления по поводу квартирного налога. Февраль 1905 г. – ЦДІАК України. – Ф. 274. – Оп. 2. – Од. зб. 300. – Арк. 5–8 зв.

21. Об изменении положения о выборах в Государственную Думу и изданных в дополнение к нему узаконений // ПСЗ – III. – Т. XXV. – № 27029.

22. Циркуляр Киевской казенной палаты податным инспекторам о составлении списков избирателей членов в Государственную Думу. 23 декабря 1905 г. – ДАКО. – Ф. 1026. – Оп. 1. – Од. зб. 79. – Арк. 1.

23. Циркуляр Киевской казенной палаты податным инспекторам как председателям квартирных присутствий. 23 декабря 1905 г. – ДАКО. – Ф. 1026. – Оп. 1. – Од. зб. 79. – Арк. 2.

24. Письмо Васильковской комиссии о

выборах в Государственную Думу податному инспектору. 23 марта 1906 г. – ДАКО. – Ф. 1026. – Оп. 1. – Од. зб. 79. – Арк. 41.

25. Податная инспекция в России (1885–1910): Очерк деятельности податной инспекции за 25 лет ее существования в связи с развитием прямого обложения. – СПб. : Тип. И. И. Сойкина, 1910. – 210 с.

26. Об отмене подушной и о преобразовании оброчной подати : Высоч. утв. 28 мая 1885 года мнение Гос. Совета // ПСЗ – III. – Т. V. – № 2988.

27. Циркуляр Херсонской казенной палаты податным инспекторам об отчетности. – ДАОО. – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 46–46 зв.

28. Письмо Херсонской казенной палаты податному инспектору 3-го участка Херсонской губернии об оценке недвижимых имуществ. 20 апреля 1893 г. – ДАОО. – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 77–85.

29. Письма Елисаветградского уездного казначея, управляющего Херсонскою казенною палатою о работе податного инспектора Елисаветградского казначейства Мейбаума. 1898 г. – Державний архів Херсонської області (ДАХерсо). – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 1–4.

30. Письмо Херсонской казенной палаты

податным инспекторам о проекте Положения о квартирном налоге. 23 января 1893 г. – ДАОО. – Ф. 283. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – Арк. 15.

31. Письмо Херсонской казенной палаты податным инспекторам о проекте Положения о квартирном налоге. 23 января 1893 г. – ДАОО. – Ф. 283. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – Арк. 15.

32. Письмо Департамента окладных сборов управляющим казенным палатам о взимании окладных сборов с крестьянских наделных земель. Июль 1899 г. – ДАХерсо. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 182. – Арк. 3–4.

33. Улучшение положения податной инспекции // Спутник чиновника. – 1913. – № 2. – С. 8.

34. Об изменении состава податного надзора и об увеличении отпускаемых на его содержание средств : Закон 3 июля 1914 года // СУ. – 1914. – № 182. – Отд. I. – Ст. 2028.

35. Законопроект та закон про скасування посад молодших помічників податкових інспекторів. 24 березня 1918 р. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1115. – Оп. 1. – Од. зб. 29. – Арк. 151–152.

36. Циркуляр Министерства финансов о привлечении податной инспекции к освидетельствованию казначейств. 3 августа 1907 г. – ДАХерсо. – Ф. 22. – Оп. 1. – Од. зб. 182. – Арк. 99–100 зв.

Головко О. М. Податкова інспекція Російської імперії на українських землях / О. М. Головко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 214–222 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10gomnuz.pdf>

З'ясовані організаційно-правові засади діяльності та правового статусу спеціалізованих місцевих органів прямого оподаткування Російської імперії в Україні у пореформений період.

***

Головко А.Н. Налоговая инспекция Российской империи на украинских землях

Выяснены организационно-правовые основы деятельности и правового статуса специализированных местных органов прямого налогообложения Русской империи в Украине в пореформенный период.

***

Golovko A.N. Tax Inspection of the Russian Empire on the Ukrainian Earths

Organizational-legal bases of activity and legal status of specialized local bodies of the direct taxation of Russian empire in Ukraine in post-reform the period is found out.